

УДК: 316.444

Коковіхіна Ольгааспірантка кафедри психології
Херсонського державного університету, Херсон, Україна**Olha Kokovikhina**PhD Student in Psychology Kherson State University
Kherson, UkraineE-mail: kokovikhina.os@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2712-4807>

ФАКТОР ЗМАГАЛЬНОСТІ У ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано феномен змагальності як ключовий чинник соціальної мобільності особистості. Окреслено основні соціально-психологічні механізми, що впливають на формування мобільнісних орієнтацій у контексті конкурентної взаємодії та зміни соціального статусу.

Abstract. The article analyzes the phenomenon of competitiveness as a key factor in an individual's social mobility. It outlines the main socio-psychological mechanisms influencing the formation of mobility orientations within the context of competitive interaction and status change.

Ключові слова: соціальна мобільність, змагальність, мобільність особистості.

Keywords: social mobility, competitiveness, individual mobility.

Тема соціальної мобільності активно досліджується європейськими вченими з огляду на домінування егалітарної філософії у провідних інтелектуальних колах, що намагаються мінімізувати ґендерну, етнічну, расову, економічну, соціальну нерівність. Меритократичний етос, поширений у соціальній психології постулює, що людина досягає високого соціально-економічного статусу завдяки власним зусиллям і здібностям. Натомість у деяких академічних публікаціях соціальна стратифікація є не тільки природним соціальним явищем, а й наслідком дискримінації, організаційної нерівності, що склала-

ся внаслідок патріархального ладу [1, с. 5]. Ми вважаємо, що мобільність як соціальне явище не можна комплексно дослідити виключно в економічній, політичній, філософській площині, оминаючи соціально-психологічний дискурс. Ба більше, абсолютна рівність в прибутках, якості освіти, обсягу влади, престижі є утопічною і зрештою може призвести до деградації населення, позбавленого зовнішнього стимулу.

Теорія соціальної мобільності глибоко вкорінена в історію наук про людину. Ще у 1886 році видатний англійський соціолог Френсіс Гальтон створив модель лінійної регресії, доводячи, що наступні покоління є менш успішними, ніж попередні. Після Другої світової війни провідною є функціональна теорія, що популяризує меритократичні практики всередині індустріальних суспільств, утверджує економічний розвиток за рахунок високої соціальної мобільності, орієнтованої на конкурентну боротьбу [2].

Фундатор вчення про соціальну мобільність Питирим Сорокін вважав, що соціальний розподіл має бути природнім, щоб сильніші індивіди витісняли слабших. Це стається, коли неконкурентоспроможний аристократичний нащадок видатних батьків, скажімо, не витримує тиску течії, автоматично звільняючи місце для здібнішого простолюдина. Унаслідок цього соціальна структура очищується від елементів, які перебувають на об'єктивно не своєму місці. Наголосимо, що соціальна мобільність у відкритих (рухомих) соціумах сприяє «піднесенню талановитих вискочок з дна піраміди» [3] і позбавляє привілеїв тих, хто не втримався на верхівці. З іншого боку, надлишок аристократичних кадрів неминуче призведе до гострої боротьби. Це насамперед стосується закритих (нерухомих) монархічних суспільств, в яких представники знаті систематично знищували конкурентів навіть попри міцні родинні зв'язки, дружні та романтичні стосунки. Цікаво, що ці репресії спо-

чатку призводили до ліквідації надлишку аристократів, а потім до відновлення рівноваги [3].

Досліджуючи мобільність особистості під час професійного становлення, Олена Блинова підкреслює, що мобільність можна розглядати не тільки як процес, а й як особистісну рису, що акумулює творчі імпульси індивіда, суб'єктивну активність його, динаміку самовдосконалення [4]. Важливо, що змагальність також може бути лише однією з характерологічних рис, не маючи нічого спільного з механізмами соціального порівняння. А втім, конкурентний мотив є опосередкованим, коли йдеться про суто особистісну мобільність, під якою розуміють гнучкість, високу академічну мотивацію, саморозвиток, самовдосконалення, рефлексивність [4].

Аналізуючи сучасні тренди в освіті, Віккі Болівер і Пол Вейкелінг констатують, що концептуально теорія соціальної мобільності побудована на ієрархічному принципі, що суперечить егалітарній філософії [5], але водночас в постіндустріальних суспільствах набагато більше дітей із непривілейованих прошарків можуть використати вищу освіту як трамплін для отримання престижу, влади, грошей. Йдеться насамперед про створення рівних умов для абітурієнтів із різних соціальних класів. Щоправда це не вирішує проблему успадкованої класової нерівності, оскільки фактично це гра в лотерею.

Оцінюючи вплив соціальної мобільності на психічне здоров'я індивіда, колектив учених на чолі з американкою Тевон Кім доводить, що будь-яке (низхідне / висхідне) переміщення посилює внутрішній дискомфорт. Вертикальна соціальна мобільність загрожує гомеостазу, тому що люди, які переміщуються, є носіями іншого соціального досвіду та світогляду. Найбільш небезпечною є низхідна вертикальна мобільність, що підриває основи ідентичності, оскільки людина втрачає капітал, приві-

леї, владу, ресурси. Теорія світогляду соціального класу (SCWM) постулює, що соціальна мобільність будь-якого штибу є джерелом психічного напруження [6]. Навіть висхідна соціальна мобільність може призвести до внутрішнього розбалансування. Особливо, коли цінності та переконання «людини з ліфту» суперечать тим, що вже існують в вищому соціальному класі. Оскільки висхідна вертикальна мобільність є результатом наполегливої праці, сповненої міжособистісної конкуренції, конфліктів, стресів, ця соціальна програма найімовірніше зацікавить тільки тих, хто має бодай теоретичні шанси втриматися на верхівці піраміди. Мобільність як форма соціальної трансформації акумулює внутрішні домагання і персональні можливості індивіда [7], що поступово інкорпорується в загальний життєвий план під акомпанемент внутрішнього діалогу.

Обґрунтовуючи утопічність ідеї абсолютної рівності, Жасмин Гумбург наводить приклад американської мрії, яка дотепер є частиною суспільної свідомості мільйонів громадян. Ця доктрина поєднує рівність можливостей із конкурентною боротьбою, яка певною мірою є адекватним соціальним змаганням. На рівні гранд-наративу виголошено, що люди народжуються вільними та рівними. Тож усі громадяни мають право на високі соціальні позиції, а інколи й зобов'язані сягнути вершини [8]. Фундаментальні тези про те, що всі ми рівні і кожен з нас має право бути на верхівці піраміди, є взаємно суперечливими. Припустимо, що всі американські немовлята від народження знаходяться на одному соціальному щаблі, тоді куди подівся ідеал, до якого змагає середньостатистичний американець? Очевидно, що рівність (існування універсального щаблю) унеможливила б існування вищих і нижчих позицій.

В емпіричному дискурсі існують три основні змін-

ні, що описують соціальний статус людини: соціальне походження (професія та соціальний статус батьків); первинний соціальний статус (перша професія); поточний соціальний статус (актуальна професія) [9]. Важливо, що соціальний статус індивіда нерозривно пов'язаний із професійною компетентністю та ціннісними орієнтаціями. Ці фактори обумовлюють систему зайнятості, можливості працевлаштування та розподіл соціальних ресурсів. Високе місце в ієрархії як частина життєвої програми найчастіше зумовлено індивідуальними потребами, що можуть бути матеріальними (якісна медицина, нерухомість, високий стандарт життя) і нематеріальними (саморозвиток, самореалізація, самоповага, досягнення).

Фактор змагальності у горизонтальній мобільності особистості другорядний, тому що в цій конфігурації зміна соціального статусу не призводить до підвищення або зниження рангу індивіда. Натомість впливає на соціальну структуру урбаністичних центрів, розвиток виробництва, академічну, професійну, географічну мобільність, темп міграції [9]. Ринкова економіка максимізує нерівність як соціальне явище, активізує змагальні процеси, підсилює конкурентну складову, пов'язану з прагненням сконцентрувати ресурси, збільшити прибутки, зменшити витрати [10]. Соціальні інституції упорядковують конкуренцію за обмежені суспільні блага (матеріальні ресурси, життєві шанси, престиж, влада тощо), підтримують ціннісно-нормативний гомеостаз, формують правила гри та пропонують способи розв'язання неминучих конфліктів [10]. Ці інституції, наприклад, освіта мають обов'язково провадити штучний соціальний добір, щоб забезпечити високу якість кадрів. Водночас капіталізація освіти спирається не тільки на фахову компетентність, а й на соціальний капітал батьків, неформальні соціальні зв'язки, клановість, класову належність тощо. Перенасичення

вищою освітою, на думку німецького глобаліста Ульріха Бека, призводить не тільки до знецінення її на ринку праці, а й до втрати стратифікаційного потенціалу [10]. Утім доступ до вищої освіти в Європі дотепер нерівномірний, якщо порівнювати найбільш і найменш привілейовані верстви населення.

Висновки

Змагальність як соціальна ситуація є невід'ємною частиною вертикальної мобільності. Найбільш ґрунтовними вважаємо теоретичні напрацювання Питирима Сорокіна, який порівняв соціум із пірамідою. Більше того, мобільність особистості можна розглянути, як інтегративну особистісну рису. Це стосується й змагальності, під якою розуміємо сукупність особистісних рис, що спрямовані на подолання перешкод і досягнення мети. З'ясовано, що неоліберальні егалітарні ідеї про абсолютну рівність і ліквідацію дискримінації меншин суперечать логіці оптимального соціального розподілу. З іншого боку, соціальна мобільність як процес переходу з однієї позиції на іншу може спричинити кризу ідентичності, призвести до психічного виснаження, внутрішніх конфліктів. Ця наукова розвідка засвідчила, що мобільність особисті має бути об'єктом мультидисциплінарних наукових досліджень, оскільки це інтегративний термін.

Список використаних джерел

- [1] Im H., Shane J. Causal beliefs for socioeconomic status attainment scale: development and validation. *The Journal of Social Psychology*. 2021. P. 1–21.
- [2] Joye D., Falcon J. Social Mobility. *Encyclopedia of quality of life and well-being research*. Berlin, 2013. P. 6123–6127.

- [3] Sorokin P. A. Social and cultural mobility. Glencoe, Ill : Free Press, 1959. 645 p.
- [4] Блинова О. Є. Особистісна мобільність в контексті професійного розвитку. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: колективна монографія / О. Є. Блинова, С. І. Бабатіна та ін. / за ред. О. Є. Блинової. Херсон, 2018. С. 6–23.
- [5] Boliver V., Wakeling P. Social Mobility and Higher Education. Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions. Berlin, 2018. P. 1–6.
- [6] The myth of social mobility: subjective social mobility and mental health / T. Kim et al. The Counseling Psychologist. 2021. P. 1–42.
- [7] Семенова В. В. Социальная мобильность в усложняющемся обществе: объективные и субъективные аспекты / под ред. В. В. Семенова, М. Ф. Черныш, П. Е. Сушко. Москва : ФНИСЦ РАН, 2019. 512 с.
- [8] Humburg J. Social stratification and social mobility. Television and Precarity. Berlin, 2020. P. 25–31.
- [9] Isakov S. Approaches to the concept of social mobility. The American Journal of Political Science Law and Criminology. 2021. Vol. 03. P. 19–26.
- [10] Оксамитна С. Структурна зумовленість міжгенераційної соціальної мобільності : Thesis. 2012. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4412> (дата звернення: 29.05.2022).

Контактна особа: kokovikhina.os@gmail.com О. Коковіхіна